

Slovanská kosmologie – obraz světa a vesmíru

- Slované členili universum do 3 úrovní:
  - 1) horní: údajně **prav** (zákony vesmíru, tj. právo vesmíru)
  - 2) střední: údajně **jav** (pozemský svět, tedy svět jevů)
  - 3) spodní: údajně **nav** (říše přízraků, duchů, podsvětí)
  - snad s tím souvisel 3hlavý bůh **Triglav** coby vládce nad všemi 3 světy, do každého z nich hledí vždy 1 z jeho hlav
- slovanská kosmologie je známa většinou až z **pozdních folklórních podání**, proto je těžké soudit, do jaké míry se v ní zachovaly původní pohanské prvky:
  - obraz **ryby**, velryby či několika ryb, na kterých spočívá země, se objevuje v ruských, polských i slovinských **písňích a pořekadlech** (včetně 1 ruského apokryfu), pohyby těchto ryb způsobují **zemětřesení**, případně i suché nebo vlhké roky
  - úcta k **zemi** jakožto k Velké matce (rozšířená hlavně u V Slovanů) sahá až k **indoíránským kořenům** (indická Mahá mátar, íránská Ainjá-hitá, řecká Demeter apod.), v mytologiích země obecně bývá **živou bytostí**,

živící všechny tvory coby jejich **matka**: tráva jsou její vlasy, vodní toky její žíly, skály její kosti atd. (viz např. čínský mýtus o stvoření světa)

- člověk se k ní modlil jako ke své živitelce a **obětoval jí** (v Rusku se jí odléval do země konopný olej), spatřoval ji jako pomocnici v nemocech, jež mu poskytuje léčivé byliny, a nedovoloval, aby se do ní svévolně tlouklo nebo z ní něco bezdůvodně trhlo či vyrývalo
- je možné, že právě matku zemi představovala v **ruském panteonu** bohyně **Mokoš / Mokoša** (mokrý, vlhký, úrodný země)
- stejné úcty se dostávalo jejímu protipólu **nebesům**, tak jako byla země matkou, byla nebesa **otcem** (podobně viz i jiné mytologické systémy)
- slovanský výraz „*nebe*“ odpovídá staroindickému „*nábhas*“ a íránskému „*nabah*“ a znamená **oblohu i s oblaky** (zatímco ostatní indoevropské jazyky zůstaly při označení jasného, zářícího nebe „*djáus*“)
- přesnější představu o podobě nebes máme z etnografických záznamů z oblasti V Slovanů: obloha se přirovnávala ke **skleněné hoře** či **skleněné báni**, zakrývající **Svarogovo nebe** planoucí jako **oheň**, jež je pro smrtelníky neviditelné a v němž sídlí nejvyšší bůh **Svarog** (skleněná bání se na okrajích měla dotýkat země či sahat až na mořské dno)

- **nebeská tělesa** byla pojmána – jako i v jiných mytologiích – coby **božské bytosti**, jak dokládají historické prameny i folklórní doklady
  - Mas'údí (10. stol.), *Povest vremennyh let* (11. stol.), mnohé apokryfy (z 11.–15. stol.), náš *Homiliář opatovický* (12. stol.), starosrbský zákoník ze 13. stol. aj.
- Slované jakožto **Indoevropané** (viz též např. staří Indové či Germáni) vnímali **slunce** jako vševidoucí **oko** nebo **zlatý vůz** tažený spřežením bílých koní (viz řecký **Helios** či hind. **Súrja**), ale nejčastěji je chápali jako zářící **okřídlenou bytost** v mužské či ženské podobě, se **zlatými vlasy** a ohnivými **šípky** paprsků (viz také mezoamerická mytologie)
  - podle představ starých Slovanů **slunce** vstupuje na nebeskou báň jedněmi **vraty** a druhými z ní odchází, sídlí na **východě**, kde se každé ráno **koupe v moři**, během své denní pouti **bojuje s démony** temných mraků, při **zatmění** je ohrožováno **draky** nebo **vlkodlaky** (podobně jako je slunce u Germánů ohrožováno nebeským vlkem **Fenirem**)

- v lidových zvycích a obřadech bylo symbolem slunce **hořící kolo** spouštěné o **letním slunovratu** (tj. o svatojánském svátku) z kopce dolů (doloženo např. v Rusku či rakouských Korutanech)
- **měsíc** byl uctíván jako mladší **bratr slunce**, na Rusi však jako **ženská bytost**; hrál významnou roli v **magii, věštění a démonolatrii** (viz např. vlkodlaci), ale i v **hospodářském životě, lidovém léčitelství** a byl součástí nespočtu **pověř**
  - jeho polaritu se sluncem vyjadřuje polská představa uchovávací patrně prastarý slovanský mýtus ovlivněný už křesťanstvím, kdy **bůh** stvořil **slunce**, přičemž mu **dábel** (původně asi nějaký démon?) ukradl kus slunce, z nějž stvořil měsíc
  - také měsíc sídlí **za mořem** a stejně jako slunce i on zápasí s **mračny a démony zatmění**
  - putují k němu **duše zemřelých** (jen některé?)
- z **hvězd** byla nejuctívanější **Zora**, tj. **Venuše** (od slova „**zbr**“ tedy „*lesknout se*“) coby **Jitřenka** i coby **Večernice**
  - byla to **sestra slunce i měsíce** (podobně jako řecká **Eos**)

- její kult doložen jen ve **folklorní oblasti**, nicméně má indoevropské kořeny, neboť je opěvována již v hymnech **Rgvédu** (coby Ušas)
- v ruském folklorním prostředí byla představována krásnou dívkou se **zlatou mísou** a pokrývkou hlavy z **červeného hedvábí** (symbolika červánků), sedící na **zlatém trůně**, stejně jako její sourozenci vychází z **moře** (i řecká **Eos** z **Okeanu**), proto si ji staří Slované představovali jako **mořskou paní**, milenkou slunce, která ho při východu i západu postříká mořskou vodou, až tím slunce **zčervená**
- objevovala se také v milostném vztahu k **měsíci**, proto bylo její působení pocítováno jako blahodárné – a to nejen v záležitostech **lásky**, ale i v léčení nemocí a zajišťování úrody (rosa byla jejími slzami)
- nebeskou rodinu doplňovaly **ostatní hvězdy** coby **děti slunce a měsíce**
- z etnografických dokladů (napříč slovanskými oblastmi) vyplývá, že každý měl na nebi **svou hvězdu**, která se s ním rodila, a když člověk umíral, jeho hvězda padala (počet hvězd odpovídal počtu lidí na světě), byly to **strážkyně** člověka, na kterých závisel jeho **osud**, hvězdy dobrých lidí svítily v plném lesku, zatímco zlých lidí jen matně

Dochované mýty starých Slovanů

- pozůstatky slovanských mýtů se nám nejkomplexněji dochovaly v některých **pohádkách** (sebraných a sepsaných K. J. Erbenem, B. Němcovou aj.), značně proměněné lidovou tvořivostí
- několik zlomků najdeme i ve starých **předkřesťanských zprávách** (např. arabských cestovatelů)

Stvoření světa:

- dochováno více verzí mýtu o stvoření světa, nejvíce u **V Slovanů**
- písemně zaznamenány až v době, kdy do nich pronikl vliv **křesťanství** – podstatou je **součinnost boha a ďábla** na díle stvoření:
  - na počátku bylo prvotní moře, **praoceán**, nad nímž se vznášel **bůh i ďábel**, jenž podle jedné verze dává podnět k vytvoření **pevné země**,

podle jiné verze k tomu dostává příkaz od boha; **zárodek země** bylo nutno vylovit ze **dna oceánu**, kam se však mohl potopit jen ďábel, neboť měl dostatek potřebné tíže – podaří se mu to až napotřetí, přičemž přelstí boha tím, že kromě požadované **hrsti písku** skryje další písek v **ústech**, aby sám také mohl tvořit, písek mu však začne v ústech růst, takže ho musí **vykašlávat a vyplivovat**, čímž vzniknou pustiny, hory, skály a bažiny, zatímco bůh tvoří jen **roviny a úrodná pole**

- v **bulharské** verzi vystupuje ďábel mnohem aktivněji a zápasí s bohem, v **Podněpří** je věrným andělem a teprve po lsti s pískem se stává ďáblem (základ příběhu však zůstává, což svědčí o shodném původu)
- jde o **souboj dobrých a zlých sil**
  - podobně např. v **íránsko-perské mytologii** (podle Zaratuštrova učení) vznikl svět bojem 2 božských bratrů zrozených z nestvořeného času: **Ahury Mazdy** a **Ahrimana**
  - země je člověku **příznivá** tím, že mu umožňuje život a dává mu obživu, avšak **nepříznivě** na něj působí skrze různá úskalí (tělesné slabosti, nemoci), smrtelnost těla (ďáblův podíl na stvoření světa)

- **síly světla a temnoty** spolu neustále zápasí – jedna **ruská verze** (z býv. Tambovské gubernie) mluví doslova o **carstvu světla** na nebi a **carstvu temnoty** na zemi
- dochovala se i jiná **varianta** tohoto kosmogonického mýtu, která se zdá být **původnější**:
  - funkci **boha a ďábla** plnili **dva ptáci**: v **haličské** koledě jde o 2 **holuby**, kteří seděli na 2 doubcích vyrůstajících z moře, oba se spouštěli na dno a vynášeli **písek**, z něhož vytvářeli zemi i rostliny, a **kamínky**, z nichž tvořili oblohu se sluncem, měsícem i hvězdami (viz čínský mýtus o stvoření: obloha byla z kamene, než se její část zřítila)
  - jinde jsou to **vodní ptáci** – kachny, potáplice, husy (podobně jako v sibiřské mytologii)
  - **polská varianta** mýtu praví, že když Bůh stvořil zemi, přikázal čert **kachně**, aby ukradla trochu půdy (viz bůh **Radegast** a kachna na jeho obrazení), ale chytil ji **jestřáb** a začal ji rdousit, kachna zahýkala a ze země, která jí vypadla ze zobáku, vznikly hory
  - nicméně **vodní ptáci** (kachna, labuť, husa) poklidně **plující po vodě** značí v slovanské symbolice **obrazy nebeských těles** plujících po obloze (jsou tím povýšeni na posvátné ptáky)

- spíše ojediněle (Slovinsko, Polsko) kolovaly **jiné mýty o stvoření**
  - těžko říct, zda přejaté odjinud nebo mnohem staršího původu
  - patří k nim představa vzniku světa prostřednictvím **kosmického vejce**, sneseného **božským kohoutem**, z něhož vyplynulo **7 velkých řek**, jež zúrodnily do té doby pustou zemi (nejde tedy o samotné stvoření, nýbrž o obyvatelnost země, snad mohlo jít o **2. fázi stvoření**, jež následovala po stvoření pevniny)
- mohlo jít o vliv řecké **antiky**, neboť vejce jakožto prvotní podoba světa pochází z **orfických mysterií** (tam však vejce nesnesl kohout, ale **drak**)
  - **kohout** byl u Slovanů zasvěcený patrně **Svarogovi** (bohu nebeského ohně a jasu) a byl též **obětním zvířetem**
  - hliněná **malovaná vejce** (slovanské kraslice) byla nalezena v Kyjevě již z **9. stol.**
  - vejce = symbolika **plodnosti** (zárodek nového života)

- vzácně se dochovaly mýty o vzniku světa z **ohně** (Slovinsko, Slovensko, Zakarpatská Ukrajina), který Slované **uctívali**
  - tento živel byl považován za **posvátný** a hrál podstatnou roli v očištných rituálech, při soudech a léčebných praktikách (zatímco v křesťanství byl naopak spojován s **peklem**, tedy čímsi nečistým a nelidským)
- **K. J. Erben** uvádí (in *Poklad*; Praha 1958, s. 317) jinou variantu, která nám připomíná mýty o vzniku světa severoamerických indiánů:
  - *„Nebylo ničeho, nežli bůh, slunce a moře. Slunce pálilo. Bůh se uhřál a koupaje se v moři potopil se. Když opět vyplaval, zůstalo mu za nehtem zrnko písku. Zrnko vypadlo a zůstalo na hladině moře ležeti; neb na počátku kam co upadlo, tam taky zůstalo ležeti. A to zrnko je naše země a dno mořské její vlast.“*
- podle této verze tedy bůh nestvořil svět úmyslně, ale **náhodou**

Stvoření člověka:

- nejstarší dochované svědectví o stvoření člověka přináší **Povest vremennych let** z konce **11. stol.:**
  - tuto verzi údajně vyprávěli **volchvi z Beloozera** (tj. čarodějové, šamani, snad potomci starověrských kněží)
  - „*Bůh se myl v lázni a zpotil se. A tak se otřel věchtem [věchet: svazek rostlinných stébel] a shodil jej z nebes na zemi. I přel se ďábel s bohem, kdo má z věchtu stvořit člověka. A stvořil člověka ďábel a bůh do něj vložil duši, aby – až člověk umře – šlo tělo do země a duše k bohu.*“
- je zde patrné **dualistické pojetí**, proti křesťanskému vlivu svědčí fakt, že oproti stvoření v *Genesis* zde byl člověk i svět stvořen oběma póly – dobrým i zlým
- pohanským prvkem je **antropomorfní pojetí boha**, který se myje v lázni a odpovídá tak představám pohanských bohů s jejich lidskými vlastnostmi a potřebami

- pohansky zde působí i fakt, že ďábel **nemá moc nad duší**, neboť je božského původu a vrací se do božského světa, zatímco v křesťanství se duše může stát ďáblou kořistí
  - **slovinská varianta** je obdobou tohoto mýtu: z čela boha spadla **krůpěj potu** na zem, z ní vznikl člověk, který musí **pracovat v potu**, aby uhájil svůj život na zemi; protože povstal z čela božího, říká se mu „**čelo-věk**“
  - ve **východoslovanských** variacích **bůh** stvořil člověka a **ďábel** ho poplival, čímž mu svými slinami nadělil veškeré utrpení, nemoci a zlo, se kterými se musí na světě potýkat
- ve **V slovanských** oblastech kolovaly ve **středověku** i jiné verze o vzniku člověka, které nesouvisejí s křesťanstvím a bojovaly proti nim ruské církevní traktáty z 11.–16. stol.:
  - informují o kultu boha **Roda** (viz foto jeho novodobého idolu), případně démona **plodnosti**, jehož jméno je dodnes součástí výrazů jako „**příroda, úroda, porod, rodina, národ**“ apod.“

- Rod **stvořil člověka** tím, že házel na zem **hroudy**, z nichž se po dopadu rodily **děti**; takové Rodovo tvoření se netýkalo jen prvních lidí, ale pokračuje ve světě bohů neustále: mýtus tak nechává lidské bytosti přicházet na zem **shůry**, přičemž hmotou jejich tělesnosti je **hlína** (tj. pozemský svět)
- některé **ruské apokryfy** přinášejí pokračování tohoto mýtu, byť v podání křesťanských zapisovatelů:
  - lidské **tělo** pochází ze země, jeho **kosti** z kamenů, **krev** z moře, **oči** ze slunce, **vlasý** z trávy, **rozum** z oblak, **mysl** z rychlosti andělů a **duše** z větru a ducha božího
  - člověk se tak stává **miniaturou** makrokosmu, proto také byli – podle lidových představ – první lidé **obrovitých postav** s hlavami sahajícími až do oblak, postupně se člověk odlučoval od přírody a tím se z ní vyděloval a **zmenšoval**; obří lidé vymřeli, zůstaly po nich jen starodávné mohutné stavby
- **K. J. Erben** uvádí (in *Poklad*; Praha 1958, s. 319) variantu (patrně ovlivněnou *Povestí vremenných let*), podle které byl člověk stvořen následovně:

- *„Bůh udělal tělo člověčí z hlíny a položil je na zemi. Potom šel, aby přinesl duši, a postavil k němu psa, aby zatím hlídal. I přišel čert, a vida tak krásné tělo, chtěl je zkaziti; ale pes nedal, dorážel na čerta a kousal ho v hubená lýtka. Tu udělal čert náramnou zimu, a pes, jenž posud byl holý a bez chlupů, ztuhnul a nemohl se hnouti. Potom čert přistoupil k tělu a poprskal je několikrát, a toto jest příčinou všelikých nemocí, soužení, hříchů a nedostatků. Bůh pak se vrátil, vložil duši do těla, i ačkoli viděl, co se stalo, nechal těla bez proměny, předvídaje, že i ta soužení a ty nedostatky člověku jsou potřebné. Ale psu dal kožich, aby budoucně, kdyby se mu něco podobného přihodilo, lépe mohl hlídati.“*
- ve slovinské části **Kraňsko** (dříve nazývaného též Krajina) se podle **Erbena** dochovala jiná verze o stvoření člověka:
  - *„Na počátku nebylo ničeho než boha samého a bůh spal a snil. A ten jeho sen trval po věky věků. I bylo souzeno, aby se probudil. Protrhnuv se ze spaní, začal se ohlížeti, a kamkoli pohlédl, udělala se hvězda. I podivil se tomu bůh, vstal a šel se podívat, co stvořil očima. Šel se podívat, ale nikde neviděl kraje ani konce. Konečně přišel také k naší zemi a byl už velmi unaven: pot se mu z čela hrnul. A jedna kapka toho potu padla*

také na zem, oživila se a hle, to byl první člověk! Pochází z boha, ale nebyl stvořen, aby žil v rozkoši; z potu se narodil a již na počátku mu bylo souzeno, aby se trápil a potil.“ (in Poklad; Praha 1958, s. 318)

- Erben se v **Kytici** pokusil sesbírat **zbytky staročeských mýtů**, nesouvisejících s historií (oproti Jiráskovi a jeho *Starým pověstem českým*):
  - např. na **Velký pátek** se otvírají **poklady ukryté v zemi** – viz Erbenova balada **Poklad** (matka jde s dítětem o Velkém pátku kolem skály, ta je otevřená a v ní zlato, tak vejde dovnitř, posadí dítě, dá mu do ruky pár penízků a hrabe zlato do zástěry, když se vrací potřetí, už je skála zavřená i s dítětem uvnitř – naštěstí se za rok skála zase otevřela a matka se už starala jen o dítě a vynesla ho)
  - je možné, že tento mýtus pochází z Česka, v západních Čechách je několik míst, kde se podle pověstí **otvíraly skály s poklady**: buď nedělnátkům (dítěm narozeným v neděli), anebo na Květnou neděli (v neděli před Velikonoci) či na Velký pátek
  - snad to souvisí se slovanskými představami o **podsvětí**

- jedna lidová pověst je totožná s Erbenovým příběhem (jen konec je trochu jiný: dítě po záchraně z podzemí nemluvílo, dokud ho matka nepolíbila), obsahuje i **popis podzemí** v hoře, resp. podsvětí – drahokamy, hromady zlata a stříbra, mramorové sochy... vztahuje se ke konkrétním místům (matka bydlela v Šitboři, její babička, která jí o pokladu vyprávěla, v Sekerských Chalupách, pašije se četly v kostele v Novém Albenreuthu), skála se otevírala u velkého bílého kamene, na němž byl vytesán beránek, takže se mu říkalo Skála velikonočního beránka
- v pověstech se poklady otevíraly i na **křížovatkách**, pod mohutnými **stromy**, na **mezích** – poznalo se to podle modravých plamínků nebo řeřavých uhlíků, nicméně se hledají těžko, protože jsou pod ochranou podzemních duchů

Potopa:

- i u Slovanů najdeme zmínky o mytické potopě:
  - po potopě lidem panovali **Mestrom** z rodu Chamova, po něm **Jeremija** a po něm **Feosta**, nazýván **Svarog**, za jehož vlády spadly z nebe **kleště** a na zemi se díky nim začaly **kout zbraně**, do té doby se bojovalo jen kyji a kameny

Slovanské mýty a panteon

- k hlubšímu vhledu do slovanské mytologie je třeba pochopit **staroslovanský panteon** a povahu jeho kultu
- mytologie se navíc u starých Slovanů výrazně projevovala v **nižších formách kultu** – zejména v **démonologii**, takže **folklor** je nezbytným mytologickým zdrojem
  - křesťanství v **počátcích christianizace** zapustilo kořeny nejdříve a nejsilněji ve vyšších a středních vzdělaných vrstvách, zatímco **venkov** žil i po oficiálním přijetí křesťanství v těsném **spojení s přírodou** projevujícím se magickým uctíváním jejích sil a představami o **nadpřirozených bytostech** obývajících přírodu
  - křesťanství navíc mnoho původních zvyků **transformovalo či přešlo** (viz dvojvíra) ve snaze **nahradiť původní kult** co nejrychleji a nejsnadněji, včetně četných svátků (zejm. zimní slunovrat/vánoce a velikonoce)
- mnohé původní mýty si taky udržely svůj základ v **pohádkách a pověstech**

- staří Slované ještě před svým rozdělením projevovali úctu **většímu množství bohů (polyteismus)**, s pravděpodobnou variantou jednoho **hlavního boha**, jenž vládl všem ostatním (**henoteismus**)
- slovanští bohové byli (podobně jako v antickém, germánském, indickém či japonském náboženství) stylizováni do **lidské podoby** (svědčí o tom nálezy dřevěných **idolů** – nejstarší jsou ze 2. pol. 6. stol.)
- **jména božstev** se nám dochovala zpravidla až z pozdějších dob, kdy se už jednotlivé kmeny oddělily a trvale usadily v Evropě, kde stará božstva získávala mnohdy **nová jména** a měnily se i jejich pravomoci

Kněží, vědmy, vykonavatelé kultu

- u starých Slovanů se kromě nižšího kultu postupně vyvinul také organizovaný kult s **hierarchizovanou kněžskou vrstvou**
  - kněží zvaní **žreci** měli na starost **rozvíjení a udržování kultu**
  - původně šlo o **rodové stařešiny a kmenové náčelníky**
  - nejorganizovanější kněžská vrstva se vyvinula u **SZ Slovanů**, kteří odolávali postupující **christianizaci** nejdéle (až do 12. stol.)
  - vnějším znakem žreců byly **dlouhé vlasy a kultovní oděv**
  - jejich společenský význam spočíval také ve **věštění**: věštbám byla přisuzována zásadní role v mnoha sférách života, ovlivňovaly i významná **politická rozhodnutí**
  - žreci měli právo poskytovat **azyl** (svatyně, posvátné háje)
- záležitostem **nižšího kultu** se věnovali **kouzelníci** (staroruští **volchovi**), **vědmy** a **hadačky**
  - využívali schopnosti mimosmyslového vnímání a znalosti **bylin** a **hub** („čarodějného bejlí“), měli též **léčitelské schopnosti** (křesťanství z nich udělalo v představě lidu škodící čaroděje a čarodějnice)

- byli to vlastně **šamani** a **šamanky** („lidoví kněží“), kteří mj. také předvídali budoucnost, pomáhali chránit proti zlu i nemocem, napomáhali úrodě a plodnosti, přivolávali deště, zhotovovali ochranné amulety, účastnili se svateb i pohřbů atd.
- věštili více způsoby: podle **vnitřních psychických stavů** (sny, předtuchy, vidění), z **vnějších znamení** (let ptáků, chování dětí, zjevení se zvířat a z jejich vnitřností), ze **záměrně připravených úkonů** (losování, metání [házení] předmětů, lití olova, pohled do vodní hladiny apod.)
- jde o obvyklé **praktiky indoevropských etnik** (mnohé z nich nacházíme např. i v antice), Slované byli věštěním poněkud posedlí
- existovaly i negativní (zlé) čarodějky (v Rusku zvané **strigy**) a černokněžníci
  - viz např. **Baba Jaga** (napůl žena napůl muž nebo napůl žena napůl strom)

Baba Jaga
(foto: Abalak u Novosibirsk)